

ՀԱՐԻԻՐ ՏԱՐԻ ԱՌԱՋ

(1799—1809)

Բ.

ԴԱՆԻԷԼ ԿԱԹՈՒՆԴԻԿՈՍ

«Դանիել արքեպիսկոպոս ծառայ Բրիտտոսի Աստուծոյ ողջոյն և Աստուածային օրհնութիւն մատուցանեմ ազնիւ սիրեկանիդ իմոյ ի Բրիտտոս զօրացելոյ մահտեսի Յովակիմ Աստուածասէր և բարեպաշտ աղայիդ և քոյայնոցն ամենեցուն. որոց լիցի ի տէր խնդալ Ամէն»

«Ծանիր ցանկալիդ իմ. յառաջ քան զայս գրեցի զպատասխանի գրոյն քոյ և սպասեմ ևս որպէս ծանոց ազնուականիդ առ ի գիտել զողջութենէդ և զուրախական կենացդ և ուրախ լինել և միշտ աղօթող եմ վասն կենաց և բարեպաշտութեանդ զոր տէր Բրիտտոս պարգևեացէ քեզ զխաղաղ կեանս և բարեպաշտութեամբ պահեսցէ. խնդրեմ ի քէն զի ազաննելի բաքունս մաշեալ է մէկ ջուխտ բաքում յոյս ինձ որ հագնեմ քեզ օրհնող լինիմ եւ լնր ողջ եւ ցընծուն կենօք ի սէր իմ ամէն»

Դրեցաւ 1806 և ի փետրվարի 20
ի Մարաղայ»

Դիւան Ե. եր. 477 ՃՀԱ.

Այս փոքրիկ կոնդակը գեղեցիկ նկարագիր է ժամանակի, ոչ մի պատմական շարադրութիւն չէ կարող այնպէս փայլուն կերպով պատկերացնել մի ժամանակ, ուր մի ազգի ընտրեալ հոգեւոր հովիւը, մի զոյգ ըսքում է խնդրում, որովհետեւ հինը մաշուել է...

Ահա թէ ինչ թշուառութեան էր հասել եկեղեցին վեց տարուան մէջ. այն եկեղեցական իշխանաւորը, որ եօթը տարի առաջ ազգի հայրապետի ու ամ-

բողջ միաբանութեան համար թանգադին պարզենք էր ուղարկում, այսօր մի զոյգ կօշիկ չունէր հագնելու և խնդրում էր այդ իբրեւ մի մեծ շնորհ, խնդրում էր իւր կոնդակով, որի համար ամեն մի հայ այն ժամանակներում պատրաստ էր մեծամեծ զոհողութիւններ անել:

Դժուար է երեւակայել, թէ ինչպիսի տոկունութեամբ Դանիէլ կաթուղիկոսը կռիւ մղեց երկու այնպիսի հսկայական հաստատուն բնաւորութեանց տէր, նշանաւոր եկեղեցականների դէմ, մինչդեռ իւր ախոյեանների համեմատութեամբ ինքն անպայման մեղմ և խաղաղասէր մարդ էր:

Երկու հատոր (Ե. և Զ.) Դիւանների մէջ ամփոփուած են Դանիէլ—Յովսէփեան և Դաւիթ—Դանիէլեան կռիւներին վերաբերեալ թղթակցութիւնները, որոնք հազարաւոր երեսներ են բռնում, բայց դժբախտաբար գրեթէ ոչինչ չեն յայտնում մեղ գործող անձանց անցեալի մասին, որոնք բեմ են դուրս գալիս արդէն իբրեւ պատրաստի ախոյեաններ, ուստի և դրանց անցեալի մասին պիտի դժնանք ենթադրութիւններով:

Երբ սկսում են կաթուղիկոսական պայքարները Ղուկաս հայրապետի մահուանից յետոյ, Դանիէլն հանդէս է գալիս իբրեւ Կ. Պօլսի պատրիարք, Յովսէփը հարուստ անցեալով Ռուսաստանի առաջնորդութիւն ստեղծող ու տէր, իսկ Դաւիթը Էջմիածնի միաբանութեան ազդեցիկ անձն, բայց ոչ առաջին շարքերում, այլ երկրորդ:

Եթէ հաւատանք իւրաքանչիւր թեկնածուի խօսքերին, Յովսէփն արդէն Սիմէօն կաթուղիկոսից, իսկ Դանիէլը Ղուկասից նախատեսուած էին իբրեւ թեկնածուք, սակայն հանգամանքները փոխուել էին, Գար ժամանակ, և այդ էր Սիմէօն կաթուղիկոսի վախճանի ժամանակը, երբ Յովսէփը կարող էր ամենայարմար թեկնածուն համարուել, իսկ Ղուկասու վախճանին Յովսէփն անընդունելի էր թէ տաճիկներին և թէ պարսիկներին, որովհետեւ

ուսական յաղթական բանակների հետ, երևացել էր թէ տաճկաց և թէ պարսից սահմաններում: Ահա և այն պատճառաբանութիւնը, որ յառաջ են բերում Էջմիածնեցիք Յովսէփի ընտրութեան դէմ:

Չը նայելով սորան, Յովսէփը յաղթութիւն տարաւ և դիւանադիտական ուժով ընտրուեց կաթողիկոս, իւր հակառակորդներին աքսորել տալով Թօխաթ:

Սակայն ո՞վ էր Պանիէլն, ինչ արժանիքների համար նա արժանի համարուեցաւ հայրապետութեան և իւր որ արժանիքների համար երկիցս ընտրուեցաւ կաթողիկոս:

Դիւանները մեր այս հարցման պատասխանը չեն տալիս. ամենայն ուշադրութեամբ որոնեցի բարեկամների և թշնամիների թղթերի մէջ այդ արժանիքն և պիտի խոստովանիմ, չը գտայ: Իրաւ է, չը գտայ և ոչ մի հակառակ փաստ, չը գտայ մի տող, մի ակնարկ, որ ցոյց տար, թէ Պանիէլն անարժան էր կաթողիկոսութեան: Անշուշտ Յովսէփ արհւոյ բարձրայօն վերաբերմունքը բղխում է ոչ այնքան Պանիէլի անարժանութիւնից, որքան Յովսէփի մեծամտութիւնից, սակայն այդ դիպուածումն էլ Յովսէփը նրա մասին դրական ոչ մի թերութիւն չէ յիշում, այլ անուանում է նրան «ճանճիկ», իրեն հետ համեմատելով՝ Պանիէլին համարում է շատ աննշան, ծառայ և այլ ոչինչ, մինչդեռ վերջնական յաղթութիւն տանելուց յետոյ նրան էլ համարում է իւրն և կամենում է թեթեւացնել նրա վիճակը: Այս տպացուցանում է Պանիէլի բարոյական արժանիքը, նա անպայման իբրեւ մարդ վայելում էր ամենքի սէրն և ժխտական յատկութիւններ չունէր, ապա թէ ոչ թշնամիք չէին զլանաւ յիշատակել և օգտուել նրա թերութիւններից:

Կռուի աւերի ևս բորբոքուած ժամանակ, կրքերի յուզման գազաթնակէտին, Դաւիթն ու իւր կուսակիցները ոչ մի թերութիւն, ոչ մի բարոյական արատ չեն կարողանում հաստատել նրա վրայ: Ինչ որ խօսուում է կաշառատուութեան մասին, այդ հաշուի առնելու չէ, ու

րովհետեւ այդ զէնքն ընդհանուր էր և պիտի խոստովանել, որ այդ թերութիւնն էլ հետեւանք էր թշնամիների դործունէութեան, երբ Դանիէլեանք տեսնում էին, որ այլ ելք չկայ, դործ էին դնում ժամանակի ամենից դորաւոր զէնքը, կաշառը, կլասիքական է Դէորդ Աղայեկովի խօսքը, ուղղած Դաւթին, «աս բանս փարայով կըլլայ, եթէ չունիս, գլուխդ ծախէ և փարայ ճարէ»:

Մի հատիկ անարգական բառ կայ ուղղած Դանիէլի հասցէին, որ դժբաղտարար ինձ անհասկանալի է, այդ բառն է «մօզիւղ» (թուղթ ԼԲ, եր. 95, Դիւան Ե.) արդեօք դա յղեցնուած չէ՞ մազկնդ = թաւամազ բառից: Այս ենթադրութեան հակում եմ և այն պատճառով, որ երբ Դանիէլն ընկաւ Դաւթի ձեռքը, սա շտապեց նրա մօրուսը գերծել տալ, անշուշտ դա մի արտաքին փառահեղութեան նշան էր, որից Դաւիթն ուզում էր զրկել իւր ախայեանին: Այն էլ պիտի ի յուշ ածենք, որ այդ ժամանակներում հողեորականի արտաքին արժանիքների մէջ փառաւոր մօրուսը յետին տեղը չէր բռնում:

Եթէ թշնամիք անգամ Դանիէլի վրայ ոչ մի արատ չեն կարողանում բարձել, արդեօք որոնք են նրա արժանիքները, որ պէտք է թուեն Դանիէլեանները:

Հարիւրաւոր ներբողական և շողջօրթող նամակների մէջ ղուր փնտռեցի այդ դրական յատկութիւնները, գտածներս բառեր են միայն, բառեր, որ դոյն ժամանակին անխտիր շոայլում էին բարձրաստիճան հողեոր պետերին: Ահա այդ բառերը. Դանիէլ աստուածիմաստ, քաջընտիր, գերաքաղճալի, քարեհամքաւ, արհիամեծար, վեհիմաստ, իմաստնախոհ, աստուածաքան, հոգեկոչ, նրբիմաստ, հոգեզգօն, իմաստնապեղծ, գերըղճալի, զթառաստ, անձն քարեսէր:

Եթէ կարելի է այս ածականներից որևէ ենթադրութիւն անել, դա է Դանիէլի բարեսիրտ և խոհեմ լինելը, որ և երևում է իւր տառապալից կեանքի ամեն

մի քայլափոխում: Ժամանակի եպիսկոպոսների մէջ նա յեախն էլ չէ եղել և իւր գիտութեամբ ու իմաստութեամբ, թէև այդ գիտութեան ու իմաստութեան չափը շատ սահմանափակ էր:

Թէ ի՞նչ արժանիքների շնորհիւ էր նա հասել պատուիրարութեան և ապա հայրապետութեան, և իւր զորյաւորութիւնների շնորհիւ այնքան ջերմեռանդ կուսակիցներ ունէր, պարզ չէ բոլորովին, որովհետև թղթերին մէջ ակնարկ չը կայ նրա նախկին գործունէութեան մասին:

Դաւով կուսակիցների մոլեռանդութեան, պէտք է աչքաթող չանել, որ շատերի համար դա անձնական չափու խնդիր էր, իսկ աւելի անկեղծների համար սկզբունքի:

Առաջին ընտրութեան միջոցին Ս. Էջմիածնի միաբանութեան առաջաւորներին ղեկավարում էր վանքի շահն ու անձնական երկիւղը: Վանքը պարսից սահմանումը լինելով՝ կարող էր պաշտպանութիւն գտնել պարսիկներից, եթէ հայրապետն իրենց հաճելի անձն լինէր. վանքը կը բարգաւաճէր, եթէ տաճիկներին հաճելի անձն լինէր հայրապետը, որովհետև ամբողջ նիւթական հարստութիւնը տաճկահայք էին մատակարարում այն ժամանակ: Արդ՝ երկու տէրութեանց յիստերիա թշնամի պետութեան զօրքերի շարքերում գտնուած Յովսէփը կասկածելի էր, իսկ Դանիէլը հաճելի էր Դրանը և իւր հեզահամբոյր բնութեամբ կարող էր և պարսից հաճելի դառնալ, ահա թէ ինչու նրան ընտրեցին: Անձնական երկիւղին գալով՝ Էջմիածնեցիք վախենում էին Յովսէփից, որի մեծամտութիւնից Դուկաս կաթօւղիկոսն իսկ վիրաւորուած էր: Դուկասը քանիցս հրաւիրել էր սրան գալ և հաշիւ տալ իրեն, բայց Յովսէփը բանի տեղ չէր դրել այդ հրամանը, մինչդեռ Դանիէլ արհին չէր մոռացել իւր միաբանակիցներին և հայրապետին ընծաներով ծառայել:

Երկրորդ ընտրութեան ժամանակ բացի այս պատճառներից կային և նոր առիթներ. նախ՝ պէտք էր տարապարտուց արքայութեան Դանիէլին մխիթարել, երկրորդ միաբանութեան երկրորդական շարքերից բռնութեամբ յառաջ դիմող Դաւթին սանձել:

Անշուշտ մեծ դեր էին խաղում և կուսակցութեանց շահերը, կային ազդեցիկ անձինք, որ պէտք է երկիւղ կրէին իրենց հակառակորդի բարձրանալուց: Գեղեցիկ նկարագիր է ընտրական պայքարին հետևող մաքառման ԼԵ. նամակը Դիւան Ե. եր. 102—105. Սա ժամանակակցի և ականատեսի նկարագիրն է Դաւթի դոյունի օծման: Այս թղթից պարզ կերպով երևում է Դաւթի ու Գրիգորի յարաբերութիւնների կեղծութիւնը. Գրիգոր վարդապետը Յովսէփի դանձերով Դաւթին կաթողիկոսացնում է, բայց պահանջում է, որ իրեն հաստատել տայ Ռուսիոյ հայոց առաջնորդ, Դաւիթ համաձայնում է, բայց օծուելուց յետոյ գիր գրելով կայսեր, ոչ մի բառով չէ յիշում Գրիգորին, որ բռնելով այդ կոնգակն արգելում է, նորն է շարագրում և ուղարկում Դաւթին, որ արտագրէ և ուղարկէ կայսեր, Հրաշալի բարեկամութեան անկեղծութիւն:

Ն. ՔԱՐԱՄԵԱՆ